

Kasvatus tuotemaailmassa – Günther Anders kasvatusfilosofina

Olli-Jukka Jokisaari

Lectio praecursoria kasvatustieteen väitöskirjaan Kasvatus tuotemaailmassa - Günther Anders kasvatusfilosofina, Tampereen yliopistossa 7.4.2017.

Lapsuudenkotini oli rakkauden täyttämä ja mitä järkevin, onnellisin ja monipuolisin paikka lapsen kasvaa. Minulle tarjottiin yksinkertaisesti kaikkea, mitä ihmiseksi tulemisen tukemiseen voi [tarjota]: rakkautta, leikin vapautta, luontoa ja kanssaihminen ja kaiken elollisen kunnioittamista, mozartmusiikkia, rembrandtperinteitä, musisointia, lupaa maalata kaikkea ja kysyä kaikkea. Sain aina kärsivällisiä vastauksia... en kuullut koskaan vihaisia tai rai-vokkaita sanoja, minua ei koskaan lyöty... joka tuollaisen lapsuuden jälkeen tulee joksikin, se ei ole hänen omaa ansiotaan.

Nämä sanat ovat saksalaisen filosofin ja aktivistin Günther Andersin (Stern) kuvausta lapsuudestaan 1900-luvun alkupuolella Brenslauissa. Anders sanoo mielestäni kauniisti, että ”joka tuollaisen lapsuuden jälkeen tulee joksikin, se ei ole hänen omaa ansiotaan”. Andersin muistot kasvuympäristöstään ja kasvatuksestaan saattavat olla kultaantuneet, mutta joka tapauksessa hän pitää oman elämänsä onnistumisia kasvatuksensa ansiolina. Tähän on vielä lisättävä, että hän opiskeli lukioikäisenä filosofiaa Ernst Cassiererin, taidehistoriaa Erwin Pankofskyn ja psykologiaa isänsä Willam Sternin johdolla.

Günther Andersin sukunimi oli alun perin Stern, mutta hän muutti sen syistä, jotka eivät lie koskaan selviä. Anekdoottimaisesti Anders kertoo muuttaneensa nimensä, koska hän kirjoitti niin paljon juttuja avustamaansa lehteen, että lehden päätoimittaja oli käskenyt käyttämään jotain muuta nimeä kuin Stern. (jotain muuta = etwas anders). On myös pohdittu, että halusiko Anders kasvaa eron isästään, joka oli kuuluisa lapsuuden psykologian tutkija, älykkyysosamäärän käsitteen keksijä ja mukana Hampurin yliopiston perustamisessa. Vai olisiko motiivina ollut juutalaiseen perinteeseen liittyvän Stern sukunimen muuttaminen, jotta hän välttyisi jatkossa kokemiltaan ennakkoluuloilta ja vainolta? Vai liittykö nimenmuuttaminen siihen tosiasiaan, että Anders joutui elämään hyvin toisenlaisen elämän kuin, mihin hänen kasvatuksensa olisi johtanut ilman 1900-luvun alun massamurhia ja 1900-luvulla syntyvän tuotemaailman kehittymistä.

Vaatiko viime vuosisata näkemään itsensä, ihmisen ja maailman toisin? Pitääkö varhaisen kriittisen teorian väite, että myöhäismoderni kehitys aiheuttaa sosiaalisen, psyykkisen ja ekologisen kriisin paikkansa? Onko myöhäismodernisissa ajassa tekninen järki ainoa hyväksytty julkisen keskustelun ymmärryksen tila? Jos näin on, mitä se tarkoittaa kasvatuksen näkökulmasta? Miten kriittinen keskustelu kasvatuksesta on enää mahdollista, jos vain hyötymittareiden osoittimien kuvitellut värähdykset oikeuttavat näkemyksiä?

Tutkimukseni teoreettinen tausta liittyy toisaalta ns. varhaiseen kriittiseen teoriaan ja toisaalta fenomenologiaan. Kriittinen teoria on mukana erityisesti valistuksesta lähtevän

ihmisen vapauden mahdollisuuksien pohdinnoissa. Fenomenologinen näkökulma tulee esiin ihmisen maailmallisuuden lähestymistavassa.

Kasvatus viitaa tässä yhteydessä Veli-Matti Värin ja Dietrich Bennerin kasvatustodellisuuteen. Veli-Matti Värri on väitöskirjassaan esittänyt näkemyksen hyvästä kasvatuksesta, johon kuuluu kasvatustodellisuuden hahmottaminen siten, että kasvatettavan persoona ja hänen kuulumisensa yhteisöön huomioidaan. Hyvä kasvatus on ihmisenä olemisen ehtojen huomioimista, kunnioittamista ja edistämistä, kuten Värri toteaa. Dietrich Bennerin pedagogisen toiminnan teoria perustuu voimallisesti valistuksesta nousevaan kasvatustodellisuuteen, jonka mukaan kasvatuksen on toisaalta kunnioitettava yksilön spontaanisuutta, mutta kasvatettava yksilö myös osaksi yhteisöä. Hyvä kasvatus on vaade, josta seuraa myös eettisiä periaatteita. Nuo eettiset periaatteet ovat ylittämättömiä, mikäli hyvän kasvatuksen vaateeseen halutaan vastata. Tällöin on kunnioitettava kasvavan persoona, henkeä tai mitä nimitystä eri aikoina halutaankaan käyttää. Toisaalta on huolehdittava siitä, että kasvava ymmärtää olevansa osa yhteisöä, joka tunnustaa hänet jäsenekseen.

Tuotemaailma tarkoittaa lyhyesti sanottuna tuotteita ja niiden tuotanto- ja kulutusprosessia. Laajemmin käsitettynä tuotemaailma on 1900-luvulla syntynyt todellisuus, joka määrittää ja hallitsee ihmisen elämäntapaa laajasti ja ihmisyksilön elämäntapaa. Sen lisäksi tuotemaailma vaikuttaa maapallon ekosysteemeihin niin voimallisesti että voidaan puhua uuden geologisen ajan alkamisesta maailmansotien jälkeen. Tuotemaailman lisäksi ihmistä määrittää ekosysteemin (luonto) ja tulkittu maailma (kulttuuri). Perinteisesti ihmistä on tutkittu toisaalta luonnon olentona ja toisaalta kulttuurisena olentona. Günther Andersin ajattelua seuraten väitän, että on syntynyt kolmas todellisuus, joka määrittää omalakisesti ihmistä ja ihmisen toimintaa.

Tuotemaailmassa teknologian kehittämisellä on olennainen rooli. Ihmisen kyky ja halu manipuloida luontoa ja itseään yhä kattavammin ja perusteellisemmin perustuu teknologian edistymiseen ja yhä tarkemman tiedon tuottamiseen luonnosta ja ihmisen toiminnasta.

Anders vaikutti aikoinaan artikkeleillaan ihmisen vapaudesta ja ennalta määrättyyydestä esimerkiksi Jean-Paul Sartren eksistentialismiin. Anders kirjoitti artikkeleissaan, että ihminen on pakotettu vapauteen. Ihminen on olemuksellisesti olento, jolla ei ole luontaista olemusta. Tästä seuraa ihmisen toiminnan paradoksi, koska ihmisellä ei ole luonnostaan annettua maailmaa, ihminen on pakotettu luomaan maailman.

Anders toteaa kuitenkin myöhemmin, että hänen näkemyksensä on edustanut ihmiskeskeistä suuruudenhulluutta. Nimittäin heti, kun ihmisen toimintaa tarkastellaan suhteessa hänen itsensä luomaansa tuotemaailmaan, muuttuu näkemys ihmisen vapaudesta. Tuotemaailmaa hallitsee oppi, jonka mukaan hyödytön ei ole ja vain sarjana on oleva. Andersin talousontologiaksi (Wirtschaftsontologie) nimeämä todellisuuskäsitys, tarkoittaa käytännössä yksittäisten ja ainutlaatuisten eliöiden, eliölajien ja paikkojen muuttamista hyödynnettäviksi sarjatuohteiksi. Tuotemaailmassa eliölajit muutetaan tuotepäiksi. Toisaalta valmistetut tuotteet pitää kuluttaa pois ja olemattomuuteen mahdollisimman nopeasti, jotta kiihtyvä ja kasvava tuotanto olisi mahdollista. Ja kapitalismissa sitä vaatii pääoman vaatimus kasvattaa itseään. Ihmisen on siis kasvatettava sekä palvelemaan tuotantoa että kuluttamaan tuotannon tuotteita.

Andersin analyysi on tapausfilosofiaa, jossa yksittäisistä tapauksista pyritään hahmottamaan niiden maailma. Toisin sanoen pyritään käsitteellistämään se maailma, jossa yksittäiset ilmiöt ovat mahdollisia. Esimerkiksi ymmärtääksemme sen, miksi lukiolainen ei enää saa hankkia kurssille painettua oppikirjaa, on kuviteltava se maailma, jossa painetun oppikirjan käyttäminen oppitunnilla ei ole hyväksyttävää

Tuotemaailma muuttaa niitä ehtoja, joiden mukaan kasvatusta normitetaan. Tuotemaail-

ma vaikuttaa lisäksi siihen, millaisia päämääriä tai tehtäviä kasvatukselle asetetaan. Lopulta tuotemaailmassa kasvatuksella sinänsä ei enää ole merkitystä, vaan ainoastaan sillä, mitkä oppisisällöt ovat hyödyllisiä. Sen hokeman jo tunnemme kaikki, että mikään sisältö ei sinänsä ole merkityksellistä. Olennaista on oppimaan oppimisen kyky ja erilaiset oppimistaidot. Ja vähitellen asioiden omaksumiskyvyssä ihminen jää koneelle jälkeen. Silloin ihmisen osa tuotantoprosessissa muuttuu pelkäksi elämän kuluttajaksi. Ei olekaan yllätys, että esimerkiksi Siemensin johtaja on kääntynyt kannattamaan kansalaispalkkaa, sillä tulevaisuudessa suurin osa ihmisistä on hyödyttömiä tuotantoprosessissa.

Väitöstutkimuksessani olen tarkastellut, miten tuotemaailman olemassaolo on käsitettävissä kasvatuksen ja koulutuksen näkökulmista. Lyhyesti sanottuna kasvatus nähdään tuotemaailmassa talousoitologian läpi, joka tarkoittaa kasvatuksen tuotteistamista. Kasvatuksen tuotteistaminen näkyy esimerkiksi oppimistuotteiden, koulutusviennin ja erilaisten koulutuskokeilujen korostumisena. Vastaavasti kuten elinikäisen oppimisen ohjelmissa jokaisen on alistettava itsensä jatkuvan oppimisen prosessiin, joka tuotemaailmassa merkitsee lopulta häpeää omien kykyjen ja ihmisyyden riittämättömyyden vuoksi. Koneet ajavat ohi.

Tuotemaailmassa yritykset, jotka ovat perinteisesti keskittyneet tuotteiden tuottamiseen ja niiden käytön kouluttamiseen, ovat ryhtyneet tuottamaan myös pedagogiikkaa. Näin muun muassa globaalien yritysten kehittämä NPDL (New Pedagogies for Deep Learning) – ohjelma on otettu esimerkiksi Suomessa laajalti käyttöön.

*NPDL (New Pedagogies for Deep Learning) on globaali pedagoginen viitekehys ja kansainvälinen oppimisen, opetuksen ja koulun toimintakulttuurin systeeminen **tutkimus- ja kehittämisohjelma**. Ohjelma tarjoaa työkaluja ja koulutuksia päättäjille, kunnille ja kouluille siitä, miten eri tahot kehittävät oppimisen muutosta portaittain.*

Tyypillistä näille oppimisen uudistamisohjelmille on kasvatuksen ja oppimisen liittäminen vahvasti tuotemaailmaan ja sen oletettuun kehitykseen kohti digitalisoitunutta robotisaatiota. Kasvatuksesta ne puhuvat enää harvoin, sen ollessa vaikeasti tuotteistettavissa. Sen sijaan oppiminen ja siihen liitetyt inhimilliset toiminnot kuten ajattelu luokitellaan ja vaiheistetaan arvioitavaksi ja pisteytettäväksi mallin mukaisesti. Tavallista vielä on, että tuotemaailman oppimisohtjelmat ovat akateemisen kriittisyyden irvikuvia. NPDL ohjelmassa ajattelutaitojen oppimisen arviointi on jaettu kuuteen tasoon ja ylimmän tason yhtenä kriteerinä on maalais- tai kaupunkilaisjärjen joustava käyttö.

Mainitsemani esimerkit ja niiden perusteella tehdyt johtopäätökset vaikuttavat liioitelluilta, mutta eivät varsinaisesti epäosilta väitteiltä. Yksittäisten esimerkkien avulla on mahdollista kuvittelykykyä ja päättelyä käyttäen hahmottaa se todellisuus, jota ne edustavat.

Andersin tapausfilosofian kannalta on välttämätöntä käyttää kuvittelukykyä, jotta voisimme tulla tietoisiksi todellisuudesta tuotemaailmassa. Kun puhumme kuvittelukykyä, on syytä muistaa, että kuvittelukyky on mukana jo havainnoissamme ja ajattelussamme. Puhumattakaan siinä, kun suunnittelemme ja suuntaudumme kohti tulevaa. Tulevaisuus on selkeästi kuvittelun tuotos, kuten on osittain myös käsityksemme menneestä ja nykyisestä.

Tapausfilosofisessa analyysissa kuvittelukyky on mukana sen selvittämisessä, mitä nykyiset tuotteet ovat ja millaista tulevaisuutta niiden läsnäolo ja käyttäminen tuottaa. Vastaus siihen, mitä yksittäinen tuote on edellyttää sen selvittämistä, miten se on tuotettu. Tällöin tietoteoreettisesta kysymyksestä tulee myös moraalinen kysymys. Esimerkiksi kun tarkastelemme sähköisen oppimisen välineitä ja haluamme tietää mitä nuo välineet ovat, on meidän selvittävä se, mistä nuo tuotteet tulevat. Yksittäisen sähköisen oppimisvälineen

tuotanto ja sen vaatima infrastruktuuri saattaakin paljastua sellaiseksi, että oppiminen niillä ei olekaan enää niin hauskaa. Tässä mielessä koulujärjestelmien ja oppimismenetelmien maailmallisuus on tuotava esiin. Eikä vähiten sen vuoksi, että tällä hetkellä myöhäismodernin ajan suurimmat ongelmat eivät johdu vanhentuneista oppimis- tai kasvatustieteellisistä, vaan elämäntavastamme, joka tosiasiallisesti on kestänyt sekä ekologisesti että moraalisesti.

Toisaalta meidän on kyettävä kuvittelemaan, millaiseen tulevaisuuteen tuotteiden valmistaminen ja käyttäminen johtaa. On siis luotava tulevaisuuden ymmärtämistä nykyisestä käsin. Tuota tulevan ymmärtämistä Anders kutsuu prognostiseksi hermeneutiikaksi.

Tapausfilosofinen ajattelu saattaakin yleistyessään johtaa tilanteeseen, jossa ihmiset kuvittelukykyensä luottaen kieltäytyvät käyttämästä tuotteita, joiden käyttäminen edistää toki tuotemaailman prosesseja mutta on haitallinen ihmisen ja ekosysteemien toiminnalle. On myös mahdollista, että koneisiin ja laitteisiin perustuva pedagogiikka ei ole järkevää hyvän kasvatuksen näkökulmasta. Kuvittelukykyyn avulla voidaan kenties luoda kasvatusajattelua, joka herättää toivoa tulevaisuudesta teknisen rationaliteetin tarjoaman toivotonmuuden ja epähumanisuuden sijaan.

Kyseessä ei ole kekseliäisyyden kieltäminen tai kaipuu menneiden väärin kuviteltuun paremmuuteen. Eikä kyse ole ihmisen elämänolosuhteiden helpottamisen tai teknologian vastustamisesta. Kyse on ihmisen vapaudesta suhteessa tuotemaailmaan.

Tapausfilosofiaan osaltaan perustuva pedagogiikkakin kantaa mukanaan vaadetta hyvästä kasvatuksesta, jolloin siinä on oltava ”rakkautta, leikin vapautta, luontoa ja kanssaihmisten ja kaiken elollisen kunnioittamista ... lupaa maalata kaikkea ja kysyä kaikkea.” Silloin voi kasvaa jotain erityistä, joka voisi omasta erityisyydestään sanoa, että joka tuollaisen kasvatuksen jälkeen tulee joksikin se ei ole hänen omaa ansiotaan.

VTM, FT Olli-Jukka Jokisaari toimii psykologian ja filosofian lehtorina Turussa.